

אוניברסיטת תל אביב
הפקולטה למדעי החברה ע"ש גרשון גורדון
החוג לפסיכולוגיה

סוציאליזציה לסגירות קוגניטיבית בקרב בני נוער:
הקשרים בין אקלים משפחתי, דפוסי תקשורת ומשתנים אישיים

דליה אלוני

העבודה מוגשת לסנאט של אוניברסיטת תל-אביב כחלק ממילוי הדרישות לקבלת תואר שלישי

מרץ 2012

עבודה זו נערכה בהנחיית

פרופ' דניאל בר-טל

פרופ' עמירם רביב

המחקר הנוכחי מומן בחלקו על ידי

מרכז אדלר לחקר ההתפתחות והפסיכופתולוגיה של הילד

The Adler Center for Research in Child Development and Psychology

Tel Aviv University

אוניברסיטת תל אביב

עבודה צו מוקצט

ארוי-סולא ואמיל כהן

אקטומ

אצניאל אוסי וקארין

אכל מי שהאמין בי

ורצה בהצלחתי

אמצי ולאושרי הרב לא אבז אני בזרק ההולכת אל סיומ התואר
השלישי! היו לי את המנחים שלי בני המשפחה חברות והרבה אנשים טובים
שהלכו איתי במסע המאתגר והמתקן הזה: הם אלה שיצאו להרחיב את
אופקיי! לכוון את צעדיי ולחזק את יציי! הם אלה שיצאו להעניק לי את
הכוחות והכאים ולהלטיע יחד איתי ליומ הזה. אני מאושרת ולאה שהשעתי
לרעם כתיבת שורות אלה ואני מרשישה סיפוק. אהבה, הוקרה ו...הקאה לצואה.

תודות מעומק הלב אני חבה למנחים היקרים שלי פרופ' עמירם רביה
ופרופ' צניא בר טל. תודות על שנים בהן הענקתם לי יזם באופן מקצועי
ומסור. תודות לשניכם יחד ולכל אחד לחוד על שפתחתם לי צוהר. הקשבתם
לרחשי ליבי! הארתם את דרכי! הערתם ותמכתם. אני מרשישה שתומתם לי
המון התפישת עולמכם ועצרתם לי להתפתח כפסיכולוגית וחוקרת
תודות מקרה לב אני חבה לאוניברסיטת תל אביב ולמרבך אצלי לחקר
ההתפתחות והפסיכולוגיה של הילד על המגלות והפרט שהוענקו לי.
למחתי הרבה אלה אפשרו לי להמשיך ללמוד ולחקור. המקרה להיותי אישה
ואימא ולהכשרתי ועבודתי כפסיכולוגית חינוכית.

תודה כנה לצ"ר אלונה רביה. על שנענתה וסייעה ברובה לב החשיבה
ובפירוש הממצאים. תודה אלונה על העניין שילית והלטישה המקצועית
והשיטתית בה בחנת את הממצאים.
תודה נוספת לפרופ' יורם בר טל. אשר שיתף אותנו במחשבותיו וסייע
בהפריצה לכיוונים חדשים.

תודות לחברי 'קבוצת הבקורת של בני ועמירם': תודה לכולכם על
החשיבה המשותפת וההערות המועילות.
תודה מיוחדת ללב יעל קביליו. אשר הקלידה את התנועה בצריעות
ובדייקנות.

אני אסירת תודה לענת קראוסהאר. שבניצבות ליבה יזעה להלטיע אלי.
לאסוף אותי ברעשי הייאוש. לעצור לי להתארסן. להבחין בין עיקר לטפל
ולסייע לי להשיג את המטרה הנכספת.
תודה מעומק הלב לפריצה עולן. על שאת חברה טובה ועורכת לשון
לעילא ולעילא. תודות על הושטת העצה. המסירות וההסקעה המקצועיות
שלב ניכרת לכל אורך העבודה החינוכית.
ברצוני להודות למה אלון. צ"ר שיליה מבלתי-ליברמן. בני צירנו.
מנהלות בתי הספר. הילדים וההורים על תרומתם המאמנותית אשר
באציהם מחקר זה לא היה יכול לצאת לפועל.

תוצות חמות אני שולחת למועל המשפחה והחברים היקרים לי.
למשפחתי הקרובה והאהובה הוריי שולה ואמיל שחיכו אותי לפתיחות
ונסעו בי את הרצון ליצוק. להשיג לעסוק. לחוות וללמוד אימא ואבא
יקרים. אני מרשימה שאהבתכם חוצה מחקים וארצות ומודה לכם על שאתם
מאמינים בי. עוצרים בכל הצדמות ותומכים.

תודה לאחותי שני. שאת כאן לידי ושותפה ברמה יום יומית לרעלים
משמחים. מהנים. מצחיקים ולעיתים עם מרליזים.

תודה מיוחדת לאחי אנה. שבכל פעם שאנחנו מתראים אתה מסב לי
אשר לצול באהבה שאתה מסניק.

תודה מעומק הלב לצדדים שלי- רינה וחלי. שתמיד הם לצידי. עם לב
אורה וחם. עוצרים ומעודדים ברשישות ובסבלנות.

תוצות שלוחות לבני הצדדים שלי המתלוצצים הארץ. בצרפת ובארצה:
תוצות על שנתת לי השראה שיושק לי בזמנה ומבטק תמיד איורה אותי.

מקרה ומרחוק.
אני אסירת תודה לחמי וחמותי. נירה ומה. אשר התעניינו. עוצרו
בכל עת ועצרו בשמחה.

בליבי אני מודה למועל ופנה. סבתא וסבא שלי ז"ל. שיצאו שאינם
לרעם הפנה ותמיד היו טאים בי.

תוצות ענקיות לחברותיי החכמות הרשישות והנציבות: אמרה ניה. צנה
וייס. צנה אופו. סוזן שפירא. דורית ארבל. שמות אהרונוסון. דפנה שה. רותי

דרזיקמן. אניק לוי ומוניקה רוצריסלף כמו עם ל"חבורת הפנות": אוסה ויטה.
שרון בר צבי. יעל פוזקמאייך וליאק קטובה. החברות איתכן מאלורה אותי

שנים ואני שולחת מעומק הלב תודה אישית לכל אחת ואחת מכן. על
שבאצתן. חיזקתן ועצרתן. נפשית ומחשית. אני מודה לכן באופן מיוחד על

שאתן לצידי ואיתי. ברעלים קטנים ועצוליים.

לבסוף אני מודה בכל ליבי לתומה בעלי וליאציי. צניאל. אופיר
וקארין היקרים. תומה יקירי. אני אסירת תודה על הפירסון והתמיכה שלך.

על שתמיד אתה כאן. מתחשה. פותר בעיות ונוסק בי כוחות צניאל. אופישי
וקרין ושי האהובים והמקסימים שלי. תודה על ההתענינות והסבלנות

שלייתם בצמן שראיתם אותי קוראת כותבת נשלשת מחשבת הולכת
חוצרת... אני מרשימה שלביתי והורכתי בכך שאתם לצידי ואתם חלק מחיי.

תקציר

מטרת המחקר הנוכחי הייתה להבין את התהליכים המאפיינים, מזינים ומשמרים בתהליך הסוציאליזציה הפנים משפחתי את הצורך בסגירות קוגניטיבית - Need for Cognitive Closure (NCC). הצורך בסגירות קוגניטיבית בא לידי ביטוי על רצף שבקצו האחד מצוי הצורך בסגירות, שמייצג שאיפה להשגת תשובה חד משמעית בנושא נתון, ורתיעה ממצב של עמימות ובלבול. בקצו השני של הרצף מצוי הצורך להימנע מסגירות, שמייצג העדפת חוסר ודאות, נכונות גבוהה לבחון השערות אלטרנטיביות, ולהשהות שיפוט (Kruglanski, 1989, 2004). באופן ממוקד יותר, העמיק המחקר בחקר השאלה המהותית הבאה: האם הצורך בסגירות בקרב בני נוער קשור לסגירות הקוגניטיבית של ההורה, ולמאפיינים של רמת הדתיות, הנטייה הפוליטית, המעמד הסוציו-אקונומי וההשכלה של ההורה, לדפוס ההתקשרות של הילד או למאפיינים מתווכים, שבאים לידי ביטוי באקלים המשפחתי, בדפוסי תקשורת הורים-ילדים ובחשיפה למידע. מאחר ומערכת רכישת הידע והפעילות השיפוטית מתבססת באופן ניכר על שילוב של גורמים הניעתיים (מוטיבציוניים), קוגניטיביים, משפחתיים והתפתחותיים, הרציונל למחקר היה לבחון את הסגירות הקוגניטיבית בשלוש רמות הסתכלות: אישיותית, דיאדית (קשר הורה-ילד) ומשפחתית-חברתית. הלכה למעשה, המחקר הנוכחי הושתת על שלושה נדבכים תיאורטיים: הנדבך הראשון, תיאורית האפיסטמולוגיה הנאיבית, אשר במסגרתה פותח המושג המרכזי במחקר: הצורך בסגירות קוגניטיבית (Kruglanski, 1989; 1990b, 2004; Kruglanski & Webster, 1991; Webster & Kruglanski, 1994). הבחירה בתיאורית האפיסטמולוגיה הנאיבית נבעה מכך שהיא מציגה מודל אינטגרטיבי שמסביר את תהליך רכישת הידע והפעילות השיפוטית, תוך התייחסות לשילוב של גורמים אישיותיים, הניעתיים (מוטיבציוניים), קוגניטיביים ופסיכו-חברתיים. הנדבך השני, גישת הסוציאליזציה, אשר במסגרתה בחרנו לבחון שני מדדים: אקלים משפחתי ודפוסי תקשורת במשפחה. הבחירה בגישת הסוציאליזציה נעוצה בהנחה שקיימת חשיבות מכרעת לאינטראקציה שבין ההורים לבין ילדיהם ולדפוסי התקשורת ותיווך המידע, כמו גם לאקלים המשפחתי; ואלה קשורים להתפתחות הצורך בסגירות קוגניטיבית בקרב ילדים. המדד 'אקלים משפחתי' נבע מגישת המערכת המשפחתית (Moos, 1974; Moos & Moos, 1976), אשר שמה במרכז התעניינותה את המשפחה כמכלול, ומאפשרת התייחסות למדדים קוגניטיביים ורגשיים, מנקודת המבט של ההורים ושל ילדיהם. במחקרנו

נבדקו חמישה ממדים של אקלים משפחתי: לכידות, הבעה רגשית, עצמאות, מגמה אינטלקטואלית-תרבותית ושליטה. המדד 'דפוסי תקשורת במשפחה' נבע מהתיאוריה של דפוסי תקשורת במשפחה, הבוחנת תהליכי תקשורת דרך מנסרה סוציו-קוגניטיבית (Koerner & Fitzpatrick, 1997, 2002a, 2002b, 2006). לפיה, ניתן לאפיין את דפוסי התקשורת ותיווך המידע במשפחה על פי נטייה לשיחה או נטייה לקונפורמיות: נטייה לשיחה מוגדרת כמידה בה משפחות יוצרות אקלים בו בני המשפחה חשים חופשיים לדבר, לשתף בדעותיהם בנושאים שונים, להביע את דאגותיהם ולקחת חלק בקבלת ההחלטות. נטייה לקונפורמיות מוגדרת כמידה בה התקשורת במשפחה מדגישה אקלים הומוגני של עמדות, ערכים ואמונות. לבסוף, הנדבך השלישי הוא תיאורית ההתקשרות (Attachment). הבחירה בתיאורית ההתקשרות נבעה מכך שהיא מתייחסת לקשר הדיאדי העמוק של הורה-ילד בראשית החיים והיא עשויה לספק הסבר להבדלים בין-אישיים בהתנהגות, בסגירות ופתיחות ובנטייה לעיבוד מידע ואקספלורציה של הסביבה. בנוסף, בחרנו לבחון מספר משתנים אישיים, הן של הילד והן של הוריו. כנגזרת של הרקע התיאורטי ניסחנו מודל שהציג את הקשרים המשוערים בין משתני הילד, ההורים והמשפחה לבין הצורך בסגירות קוגניטיבית של הילד.

אוכלוסיית המחקר כללה 708 ילדים בגילאי 13-16 ו-160 הורים לילדים, אשר השתתפו במחקר. מערך המחקר כלל שלושה שלבים: ראשית, נבנה שאלון בעברית, של דפוסי תקשורת ותיווך מידע במשפחה, המותאם למתבגרים ומבוגרים. לאחר מכן, הילדים התבקשו לענות על שאלוני סגירות קוגניטיבית, אקלים משפחה, סגנון התקשורת ודפוסי תקשורת ותיווך מידע במשפחה. בהמשך, התבקשו ההורים לענות על שאלוני סגירות קוגניטיבית, אקלים משפחה ודפוסי התקשורת ותיווך המידע במשפחה.

הקשרים בין המשתנים נבחנו במדגם הילדים, במדגם ההורים, וכן במדגם הילדים אשר הוריהם ענו על השאלונים. מן הממצאים עולה כי במדגם הילדים וההורים נמצאו מתאמים חיוביים מובהקים בין נתוני ההורה ונתוני הילד עבור נטייה פוליטית, דתיות, אקלים משפחה-לכידות, שליטה, מגמה תרבותית ועצמאות, עבור תיווך מידע- נטייה לשיחה, נטייה לקונפורמיות וחשיפה למידע ועבור סגירות קוגניטיבית. כמו כן, בבדיקת רגרסיה לניבוי הסגירות הקוגניטיבית של הילד על פי משתנים של הילד, ההורה, דפוסי תקשורת ותיווך מידע והאקלים המשפחתי, עולה מערכת של ארבעה משתנים עיקריים, אשר קשורים באופן מובהק לסגירות הקוגניטיבית של הילד; הסגירות הקוגניטיבית של ההורה, 'אקלים משפחה'- מגמה תרבותית ו'תיווך מידע'-

נטייה לשיחה, על פי דיווחי הילד וסגנון התקשרות לא בטוח. נמצא שככל שלהורה צורך גבוה יותר בסגירות קוגניטיבית, ככל שהמשפחה מאופיינת ביותר נטייה לשיחה וככל שסגנון ההתקשרות של הילד לא בטוח, כך הסגירות הקוגניטיבית של הילד גבוהה יותר. כמו כן, ככל שהמשפחה מאופיינת ביותר מגמה תרבותית, כך הסגירות הקוגניטיבית של הילד נמוכה יותר.

במדגם הילדים, בבדיקת רגרסיה לניבוי סגירות קוגניטיבית של הילד על פי משתני הרקע של הילד, משתני אקלים משפחה, משתני תיווך מידע ומשתני סגנון התקשרות, עלתה מערכת של כמה משתנים עיקריים, אשר מסבירים את הסגירות הקוגניטיבית של הילד; שכבת הגיל, דיווחי הילד על אקלים משפחתי בתחומי לכידות ושליטה, נטייה לקונפורמיות מתוך תיווך מידע, וסגנון התקשרות לא בטוח. כמו כן, תוצאות האינטראקציות מצביעות על כך שקיימים הבדלים בסוציאליזציה של המשפחה לסגירות קוגניטיבית של הילד. מבין המשתנים של אקלים משפחה, דפוסי תקשורת ותיווך מידע, מצאנו שבעוד שלגבי בנים המשתנה המשמעותי במשפחה הוא תיווך מידע-נטייה לשיחה שקשור לסגירות, לגבי בנות המשתנה המשמעותי הוא אקלים משפחה-שליטה. בנוסף, ממצאי המחקר הנוכחי מורים כי מתבגרים בעלי נטייה פוליטית בכיוון של השמאל מדווחים על מגמה תרבותית וחשיפה למידע גבוהים יותר במשפחותיהם, מאשר מתבגרים בעלי נטיות פוליטיות אחרות. לבסוף, נמצא שעבור בעלי נטייה פוליטית ימנית אין קשר בין סגנון התקשרות בטוח לבין סגירות קוגניטיבית, ואילו עבור בעלי נטייה פוליטית שמאלנית נמצא קשר שלילי: ככל שסגנון ההתקשרות בטוח יותר, כך יש פחות סגירות קוגניטיבית.

במדגם ההורים, הממצאים המהותיים שעלו נוגעים למשתני הרקע: בנייתו רגרסיה אשר נועד לבחון את הקשר בין משתני הרקע של ההורה לבין הצורך בסגירות קוגניטיבית שלו נמצאה מערכת של שני משתנים מובהקים: שנות ההשכלה של ההורה ומין ההורה.

ממצאי המחקר הנוכחי תורמים תרומה חשובה לגוף הידע התיאורטי והמחקרי אשר הצטבר במסגרת התחום של הצורך בסגירות קוגניטיבית, בכך שהם מספקים בראש ובראשונה הבנה נוספת של הממדים האישיותיים, התהליכיים הקוגניטיביים ודרכי התקשרות והסוציאליזציה במשפחה, אשר מאפיינים, מזינים ומשמרים את הצורך בסגירות קוגניטיבית של הילד. כמו כן, המחקר הושתת על בחינה של המשתנים בקרב שני מדגמים; מדגם רחב היקף של ילדים, ומדגם מצומצם יותר של הוריהם, כך שהמחקרים השלימו זה את זה. תרומה נוספת של המחקר טמונה בבניית כלי שבודק דפוסי תקשורת ותיווך מידע במשפחה, בקרב מתבגרים ומבוגרים. לבסוף, למחקר יש חשיבות מבחינה יישומית לגבי התערבויות טיפוליות וחינוכיות ברמת ההורים, הילד והמשפחה.